

Н. І. ГЛЕБОВА, А. В. ОРЛОВ, Є. О. МАРЧЕНКО

КУЛЬТУРНА СПАДЩИНА МЕНОНІТІВ МІСТА МОЛОЧАНСЬК ЯК РЕСУРС РОЗВИТКУ ТУРИСТИЧНОЇ ГАЛУЗІ ЗАПОРІЗЬКОГО ПРИАЗОВ'Я

Стаття присвячена дослідженню потенціалу культурної спадщини менонітської общини м. Молочанськ в контексті активізації туризму в Запорізькому Приазов'ї. Аналізуються чинники і засоби збереження та популяризації культурного спадку приазовських менонітів засобами міжнародного туризму. Обґрунтовується можливість удосконалення управлінських підходів як засобу ефективного використання етнокультурного ресурсу міста з багатою історико-культурною спадщиною менонітів у розвитку економіки на сучасному етапі.

Ключові слова: культурна спадщина, меноніти, місто Молочанськ, місто Гольбштадт, управлінські підходи, соціологічне дослідження.

Культурна спадщина етносів, що впродовж століть населяли Запорізьке Приазов'я, урізноманітнюючи його культуру, актуальна тема в багатьох контекстах українського сьогодення. Місто Молочанськ Запорізької області, де є менонітська община, може стати визнаним культурним центром відновлення історичної пам'яті менонітів у разі створення відповідних умов для їх подорожей на історичну батьківщину. Водночас можна очікувати значного економічного ефекту в розвитку туристичної індустрії м. Молочанськ у разі належного збереження, відновлення та відповідного використання культурної спадщини менонітів, що потребує розуміння проблем і перспектив мешканців та відповідних управлінських підходів, що ґрунтуються на даних соціологічної науки.

Зусиллями багатьох учених на сьогодні детально опрацьовано історико-економічні аспекти специфіки розвитку спільноти краю внаслідок іноземної колонізації багатьох районів сучасного Півдня України у XVIII – на початку XIX ст. Не менш детально опрацьована культурна спадщина менонітів – однієї з перших релігійних груп, що практикувала пацифізм як світоглядну засаду в межах віровчення. На сьогодні вона є предметом уваги істориків, етнологів, культурологів, релігієзнавців, мистецтвознавців тощо. У вивченні теми ми спирались на ґрунтовні розробки таких авторів, як: Д. Багалій, С. Бобильова, Ю. Бондар, В. Васильчук, А. Велицин, К. Вернер, Є. Дружиніна, В. Євтух, О. Замуруйцев, В. Кабузан, А. Клаус, А. Клібанов, Н. Кривець, І. Кулінич, П. Леткеманн, К. Ліндеман, В. Наулко, Є. Плесська-Зебольд, А. Реймарус, Г. Фрізен, С. Харизоменов, Б. Чірко, А. Шевчук та ін.

Водночас поєднання проблем збереження культурно-історичної спадщини й інтенсивного розвитку сучасного м. Молочанська та регіону загалом становить сьогодні зміст міждисциплінарної наукової проблеми, вирішення якої потребує соціологічного розгляду.

Метою статті є дослідження проблем використання культурної спадщини менонітів у соціокультурному розвитку м. Молочанськ та обґрунтування шляхів їх вирішення.

Як свідчать проаналізовані наукові джерела, саме німецькі колоністи – меноніти, прихильники особливої християнської течії, що виникла в Голландії в XVI ст. і набула поширення згодом у багатьох регіонах світу, були однією з впливових соціальних груп, що омешкували наш край на початку XIX ст. Меноніти безпосередньо причетні до виникнення м. Молочанськ із часів заснування колонії Гальбштадт у 1803–1804 рр., коли на запрошення царського уряду в басейн річки Молочної з Пруссії переселилося 358 сімей (1973 людини) менонітів – освоювати «дикі землі» [5, с. 17–21].

Відомо, що перші 20 сімей колонії Гальбштадт прибули пішки на місця Дикого Поля зі станції Пришиб, почали спочатку будувати землянки, обробляли й засаджували землю. Щоб заохотити переселенців освоювати незаселені степи Півдня, Катерина II надала менонітам чимало пільг: вічну свободу від рекрутської повинності, звільнення від податків упродовж 10 років, 65 десятин землі кожному сімейству, по 500 рублів на проїзд і придбання, матеріалів для будівництва та на закупівлю сільгоспінвентарю. У свою чергу, меноніти повинні були надавати квартири й підводи для військ, що проходили через їх поселення, тримати в справності дороги та мости [8, с. 212–222].

Незабаром були збудовані цегляно-черепичний завод, млин, кінний і крохмальний завод. Усі підприємства були кущового та напівкущового типу. Містечко розрослося, біля нього утворювалися нові поселення: Мунтау, Тігенгаген, Шенау, Фішау, Лінденау, Петерсгаген тощо, вони увійшли до складу Гольбштатського повіту.

Аналіз демографічної статистики свідчить, що в кожному населеному пункті німецьких колоністів загальна кількість населення була заочно меншою, ніж у російських та українських. Тут існувало правило регулювання кількості населення, число сімей від 20 до 22. Якщо воно збільшувалося, наділялася інша земля для поселення. Саме тому відстань між ними була 4–5 верст [7, с. 579]. Колонія Гольбштадт будувалася за загальним зразком усіх менонітських колоній, на рівних місцевостях стояли два прямолінійні ряди будинків, розташованих на однаковій відстані. Головним фасадом вони були розміщені у двір, а боком – до вулиці. Як правило, будинок містив 4 кімнати, кухню, комору, підвал, була стайня для худоби та зерносховище. Двір мав площу 1,5–2 га, більша частина якого – фруктові сади. Біля будинку обов'язково квітував трояндами розсадник. Історики зазначають, що в Гольбштадті царювали порядок, чистота й краса, незабаром слава про незвичайне місто розлетілася далеко за його межами [6]. Згідно з дослідженням С. Атаманенко, місто інтенсивно розвивалося, та розбудовувалося разом з прилеглими колоніями, усього в Гольбштадтській волості було 30 німецьких колоній з населенням більше ніж 9 тис. осіб.

До кінця XIX ст. колонія досягла свого найбільшого розвитку під керівництвом свого реформатора й організатора Йогана Корніса. Саме він

був засновником менонітської індустрії в регіоні, система освіти Гальбштадта включала початкову школу, школу-гімназію для дівчаток, народну школу, центральну, училище «Морія», медичний та сільськогосподарський технікум, школу для підвищення кваліфікації вчителів [6].

Однак більшість менонітів емігрували з півдня України у 1873–1876 рр., 1914–1918 рр., 1922–1929 рр., 1941–1948 рр. до Канади, США, країн Латинської Америки [1, с. 30–33], а ще в роки Першої світової війни місто перейменували на Молочанськ.

В аналізі соціально-економічних причин еміграції менонітів К. Ліндемман однією з головних називає шовіністичні тенденції в тогочасному російському суспільстві: «У 80-х рр. XIX ст. стали з'являтися в нашій пресі статті, просякнуті духом вузького націоналізму й заздрісною нетерпимістю до іногородців, що виникали при спостереганні процвітання поселень німців і при порівнянні його зі станом більшості поселень селян руських, автори яких... прагнули викликати в російському суспільстві, мало знайомому з історією німецьких поселень і діяльністю їх мешканців, недовіру до поселенців-німців і підозри щодо різних небезпек від них для інтересів російської держави» [3, с. 4].

Як можемо констатувати на підставі аналізу історичних і культурознавчих джерел, для культурного життя колоністів-менонітів в українському Приазов'ї у другій половині XIX – на початку XX ст. характерно, з одного боку, ретельне збереження своїх національних і релігійних традицій, а з іншого – досить замкнене існування щодо інших етнічних груп населення, що значною мірою вплинуло на розвиток регіону, детермінуючись не тільки культурними й релігійними, а й певною мірою економічними чинниками. Наукові джерела надають змогу визначати менонітство як релігійну течію «миролюбного» характеру, що заперечує втручання держави. Загалом до характерних рис культури менонітів зараховують і відсутність етнічної акультурації в її різних формах, наявність певних проявів етноцентризму та жорсткості дотримання релігійних засад, що надає підстави інтерпретувати культуру менонітів як консервативне явище.

Однак традиції обирати своїх керівників, священників та дияконів, які формально відповідали перед своїми виборцями, можливість жити в самоізолюваних та саморегульованих поселеннях, що склалися з багатьох сіл і давали змогу менонітам поширювати традиційну систему самоврядування в нових місцях, зберегти свої історичні та релігійні засади. Не варто оминати увагою й те, що, згідно з віровченням і традиціями нинішніх менонітських общин – переселенців з південноукраїнських колоній, батьки заповідають своїм нащадкам відвідати свою історичну батьківщину (іноді без виконання цього заповіту молоді меноніти не можуть отримати спадок) [2, с. 122]. Тому ретельно збережена й належним чином презентована світу культурна спадщина менонітської громади м. Молочанськ, що включає пам'ятки історії, архітектури, мистецтва, археології та інші феномени й артефакти культурно спадку представників багатьох народів і різних релігійних конфесій території регіону, відкривають значні можливості

зробити значно інтенсивнішими й змістовнішим міжкультурне спілкування завдяки інтенсивному відвідуванню культурних об'єктів Запорізького регіону, зокрема м. Молочанська, адже на початку XXI ст. в світі налічувалось близько 1,5 млн менонітів [4], і родинна історія багатьох з них пов'язана із цим містом.

Зазначені вище підстави стали спонукою до соціологічного аналізу соціальних, організаційних, культурних та економічних чинників впливів на стан і тенденції розвитку культурної спадщини менонітів в українському культурному полі, результати якого наведено нижче. Наше дослідження проведено методом SWOT-аналізу, який дає можливість допомогти організації побачити та оцінити всі чинники, що впливають на прийняття рішень, а також визначити можливості розвитку.

Метод використовує 4 ключові елементи: сильні та слабкі сторони, можливості та загрози (табл. 1).

Таблиця 1

Сильні та слабкі сторони, можливості та загрози

Сильні сторони	Слабкі сторони
1	2
<ul style="list-style-type: none"> • Наявність архітектури менонітської спадщини. • Місце розташування менонітського центру. • Об'єкт належить до всесвітньої спадщини – об'єкт культурної спадщини включений до Списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО 995_729) відповідно до Конвенції про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини (995_089) (далі – Конвенція); {Статтю 1 доповнено абзацом двадцять четвертим згідно із Законом № 2457-VIII від 19.06.2018). • Щойно виявлений об'єкт культурної спадщини – об'єкт культурної спадщини, який занесено до Переліку об'єктів культурної спадщини відповідно до цього Закону (Статтю 1 доповнено абзацом двадцять другим згідно із Законом № 2518-VI від 09.09.2010). • Зацікавленість співробітників менонітського центру й волонтерів у збереженні та популяризації менонітської культурної спадщини. • Надання менонітським центром гуманітарної допомоги пересічним мешканцям. • Популяризація менонітської культури та релігії через дитячі табори відпочинку й церкву. • Популяризація менонітського центру в загальній середній освіті як культурної спадщини менонітів. 	<ul style="list-style-type: none"> • Недостатнє фінансування з боку міжнародних донорів. • Відсутність фінансової підтримки міського, обласного та державного бюджету. • Стан будівель. • Брак інформації. • Збереження культурної спадщини не є пріоритетом роботи мерії. • Виховання на менонітській культурній спадщині закінчується в межах школи. • Незацікавленість громади міста в збереженні культурної спадщини. • Майже нульова популяризація культурної спадщини в місті. • Відсутність компетентних фахівців у мерії. • Відсутність креативної групи в написанні грантів та проектів. • Брак інформованості громадян

Продовження табл. 1

1	2
<ul style="list-style-type: none"> • Зацікавлення мерії в збереженні культурної спадщини. • Допомога від міжнародних представників різних країн. • Можливості практикувати мову з носіями мови 	
Можливості	Загрози
<ul style="list-style-type: none"> • В Україні та області працює багато програм зі збереження та популяризації культурної спадщини. • В Україні та області розроблені Стратегії розвитку туризму, спрямовані на розвиток туристичного потенціалу регіонів. • Через трасу Е-58 (Харків-Сімферополь) у теплий період року рухається великий туристичний потік до курортів. • В області існує низка історичних і культурних локацій, що приваблюють туристів. • В області працює низка туристичних агентств та бюро. • В Україні набуває популярності місцевий культурно-історичний туризм. • Відкритість України для європейських та більшості світових країн (Асоціація з ЄС, безвізові режими, членство у Світовій організації торгівлі). • Україна є привабливою для потенційних іноземних інвесторів, зокрема, Запорізький регіон. • В Україні та області працює багато міжнародних донорських організацій. • В Україні та області працюють мережі культурно-просвітницьких закладів. • В Україні та області організуються масштабні фестивалі, форуми, конференції. 	<ul style="list-style-type: none"> • Міграція мешканців сіл та маленьких міст. • Переорієнтація ресурсів на вирішення нагальних проблем (дороги, ремонти освітніх і медичних закладів тощо). • Незацікавленість влади вищого рівня в популяризації менонітської спадщини на рівні держави. • Наближення до зони проведення ООС. • Політична та економічна нестабільність в країні

У ході дослідження виявлено сильні сторони стратегій збереження культурної спадщини, що зменшують загрози ризиків, чинники, що посилюють слабкі сторони й загрози ризиків, і чинники, що дозволяють нівелювати слабкі сторони різних моделей підтримки культурної спадщини м. Молочанськ:

Сильні сторони, що зменшують загрози

✓ Наявність законодавчої та юридичної підтримки щодо об'єктів культурної спадщини може допомогти отримати регулярне фінансування для їх відновлення й популяризації.

✓ Співпраця Центру з громадою може дозволити сформувати необхідний рівень поваги та розуміння в мешканців щодо культурної спадщини, сформувати громадську групу підтримки.

✓ Реклама, рекламна продукція, поінформованість мешканців за допомогою ЗМІ зменшить кількість молочанців, які знищують культурну спадщину (крадуть менонітську цеглу та черепицю).

✓ Співпраця мерії з менонітським центром сприятиме підвищенню їх компетентності.

Ризики, що посилюють слабкі сторони

✓ Зменшення кількості населення, особливо молоді, може призвести до відсутності в громаді людей, спроможних у подальшому розвивати й популяризувати менонітську культуру в місті та регіоні.

✓ Тривалість проведення ООС і надалі буде знижувати рівень інвестиційної та туристичної привабливості регіону.

✓ Політична та економічна нестабільність посилять проблему з реалізацією національних і регіональних програм зі збереження культурної та історичної спадщини, зменшить бюджетні надходження на утримання історико-культурних об'єктів.

Можливості нівелювати слабкі сторони

✓ Включення в пріоритетний напрям Стратегій розвитку туризму розвитку надасть змогу розширити можливості для фінансування розвитку культурної спадщини й включити це питання в бюджет.

✓ Наявність можливості запрошення тренерів із міжнародних донорських організацій для написання грантів та проектів надасть можливість отримати кошти для некомерційних організацій або фізичних осіб на реалізацію соціальних проектів, благодійних програм, проведення досліджень і навчань, спрямованих на популяризацію менонітської культурної спадщини.

✓ Великі туристичні потоки через регіон, діяльність низки туристичних агенцій та зростання популярності місцевого культурно-історичного туризму нададуть змогу значно розширити можливості фінансування й розвитку менонітської культурної спадщини та м. Молочанськ як туристично привабливих.

Висновки. Дослідження стратегічних напрямів розвитку культурної спадщини менонітської общини та пошук шляхів підвищення туристичної привабливості м. Молочанськ в аналізі чинників зменшення загрози сталого розвитку, а також ризиків, що посилюють слабкі сторони наявного стану справ, і можливостей, що надають змогу нівелювати слабкі сторони в різних моделях підтримки менонітської культурної спадщини м. Молочанськ, дозволяють констатувати таке.

За результатами соціологічного дослідження встановлено історичну специфіку культурного розвитку м. Молочанськ, що ґрунтується на економічній і ментальній культурі менонітів. Це надає змогу актуалізувати підхід, базований на поєднанні комплексного вивчення культурного феноме-

ну шляхом визначення стану, можливостей, засобів і спрямувань його популяризації серед широких кіл української і світової громадськості.

Розвиток культурної спадщини менонітів потребує розробки дорожньої карти, що надасть можливість використовувати позитивний економічний і культурний ефект розвитку вже в найближчому майбутньому.

Першим кроком громади міста й органів самоуправління в цьому напрямі має стати детальне культурне мапування для виявлення унікальних ознак міста як певних маркерів культурної привабливості, що можуть бути використані в розробці програм як збереження культурної спадщини менонітів, так і подальшого розвитку міжнародного туризму в м. Молочанськ.

Список використаної літератури

1. Атаманенко С. В. Імміграція в Канаду і США менонітів Півдня України в 70-ті роки XIX ст.: дис... канд. істор. наук: 07.00.02. Дніпропетровськ, 2002. 217 с.
2. Белікова М. В., Зацепіна Н. О. Менонітські поселення: історія формування та розвитку ностальгійного туризму в Україні. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. Запоріжжя: ЗНУ, 2011. Вип. XXXI. 368 с.
3. Линдемман К. Э. Прекращение землевладения и землепользования поселенцев-собственников. Указы 2 февраля и 13 декабря 1915 г.; 10, 15 июля и 19 августа 1916 г. и их влияние на экономическое состояние Южной России. Москва, 1917. 384 с. URL: <http://chort.square7.ch/Buch/lindem2.pdf> (дата обращения: 16.03.2019).
4. Марочко В. І. Меноніти в Україні. *Енциклопедія історії України*: у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін.; Ін-т історії України НАН України. Київ: Наук. думка, 2009. Т. 6 : Ла–Мі. 784 с.
5. Меноніти: німецька діаспора на Півдні України. *Краєзнавство. Географія. Туризм*. 2016. № 20. С. 17–21.
6. Міста і села району. URL: c2n.biz/registration/content/ua1495/secs/s12100/t_s.html (дата звернення: 16.03.2019).
7. Белікова М. В. Напрямки розвитку та внесок менонітів в економічну інфраструктуру Південної України. *Молочна – 2004: Меноніти і їх сусіди (1804–2004)*: матеріали Міжнар. наук. конф. (Запоріжжя, Україна, 2–5 червня 2004 р.). Запоріжжя: РА «Тандем-У», 2004. С. 18–20.
8. Переселення менонітів на південь України: передумови, хід та результати (1788–1863 рр.). *Наукові записки*: зб. пр. молодих вчених та аспірантів. Київ, 2001. Т. 7. С. 212–222.

Стаття надійшла до редакції 20.04.2019.

Глебова Н. И., Орлов А. В., Марченко Е. А. Культурное наследие меннонитов города Молочанск как ресурс развития туристической отрасли Запорожского Приазовья

Статья посвящена исследованию потенциала культурного наследия менонитской общины г. Молочанск в контексте активизации туризма в Запорожском Приазовье. Анализируются факторы и средства сохранения и популяризации культурного наследия приазовских меннонитов средствами международного туризма. Обосновываются возможности усовершенствования управленческих подходов как средства эффективного использования этнокультурного ресурса города с богатым историко-культурным наследием меннонитов в развитии экономики на современном этапе.

Ключевые слова: культурное наследие, меннониты, город Молочанск, город Гольбштадт, управленческие подходы, социологическое исследование.

Hlebova N., Orlov A., Marchenko E. Cultural Heritage of the Mennonites of the City of Molochansk as a Resource for the Development of the Tourism Industry of Zaporizhzhya Azov

The article is devoted to the study of the potential of the cultural heritage of the Mennonian community in the city of Molochansk in the context of enhancing tourism in the Zaporozhye Azov Sea region. The factors and means of preserving and promoting the cultural heritage of the Azov Mennonites by means of international tourism are analyzed. It justifies the possibility of improving management approaches as a means of effective use of the ethnocultural resource of the city with the rich historical and cultural heritage of the Mennonites in the development of the economy at the present stage.

As a result of the sociological study, the historical specificity of the cultural development of the city of Molochanska, based on the economic and mental culture of Mennonites, has been established, which allows us to actualize an approach based on a combination of a comprehensive study of the cultural phenomenon by determining the state, capabilities, means and directions of its popularization among the broad circles of Ukrainian and the world community.

The development of the cultural heritage of Mennonites requires the development of a roadmap that will enable the use of the positive and economic and cultural effects of development in the near future.

Key words: *cultural heritage, Mennonites, Molochansk city, Golbstadt city, management approaches, case study.*